

Л. Ф. Циганенко

**ІНКОРПОРАЦІЯ БЕССАРАБЬСЬКОГО БОЯРСТВА
ДО СТАНУ РОСІЙСЬКОГО ДВОРЯНСТВА
(ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ ст.)**

Перебуваючи в привілейованому становищі, молдавське боярство займало ключові позиції в ієрархії державного управління Бессарабією, мало можливість реалізувати свої політичні та соціально-економічні домагання. Включення Бессарабії до складу Росії поставило перед місцевим нобілітетом питання інкорпорації до вищого стану імперії. Дослідження характерних рис та особливостей цього процесу дозволить краще зрозуміти місце і внесок регіональної дворянської спільноти у розвиток адміністративної та економічної інфраструктури краю.

В доволі численній літературі, присвяченій історичному розвитку південноукраїнських земель, питання інкорпорації молдавського боярства до загальноросійського дворянського стану залишається маловивченим.

Єдиною роботою, яка безпосередньо присвячена бессарабському дворянству, є праця Я. М. Крупенського “Краткий очерк о Бессарабском дворянстве. 1812–1912” [1], видана до сторічного ювілею приєднання Бессарабії до Російської імперії. Будучи віце-губернатором краю, Я. Крупенський на основі документів архіву Бессарабських дворянських зборів подав перелік боярських родин, які перейшли в російське дворянство, проаналізував роботу перших дворянських зборів, дослідив питання взаємовідносин дворян з податними станами регіону, приділив увагу економічним відносинам, зокрема кредитним, ставленню до реформ 60–70-х рр. ХІХ ст., освіті. Особливу цінність становлять наведені в праці алфавітні списки дворянських родів Бессарабської губернії за 1911 р. та таблиці з переліком всіх посад, що обіймали дворяни регіону упродовж ХІХ — початку ХХ ст. Автор сам зізнається, що брак фактичного матеріалу не дозволив йому системно й повно викласти історію бессарабського дворянства.

Окремі аспекти проблеми інкорпорації молдавського боярства Бессарабії до стану російського дворянства висвітлені в роботах Я. Є. Водарського [2], В. М. Кабузана [3]. Зростання інтересу до історії дворянської верстви Південної України від-

булося на початку 90-х рр. ХХ ст. Серед робіт останнього часу слід назвати дисертації Д. Г. Каюка [4], Н. В. Суреві [5].

З давніх часів населення Молдавського князівства складалося з станових груп, кожна з яких мала свої права та привілеї. Дослідник Н. Наєждін вказує, що “У Молдавському та Волоському князівствах зберігалася досить довга “табелъ про ранги”, яка годувала велику кількість дармоедів, під безглуздими здебільшого назвами: логофетів, вестиарів, спатарів, ворників, постельників, стольників, пагарників, ключерів, медельничерів, служерів тощо...” [6, с. 380].

В роки турецького панування на території Бессарабії не було загальнодержавних законів, які б регулювали правове становище різних верств населення. Усі питання вирішувалися виходячи зі звичаєвого права. Включення Бессарабії до складу Росії у 1812 р. поставило перед царським урядом доволі складне завдання організації управління краєм та інкорпорації місцевої аристократії до стану російського дворянства. Уряд намагався не викликати опозиційних настроїв серед молдавського боярства, прагнуч заручитись його підтримкою у господарській розбудові регіону. Спочатку кардинальні зміни в “молдавському праві” не передбачалися. Управління краєм за загальноімперськими стандартами вводилось шляхом компромісу, поступової зміни та перебудови традиційної системи управління, налагодженням системи включення місцевої аристократії до дворянського стану імперії.

На час приєднання Бессарабії до Росії боярство краю було малочисельним. П. П. Вігель — представник обласного уряду — називає лише вісім прізвищ, які походили з давніх боярських родів — Бальш, Доніч, Катаржи, Крупенський, Палладі, Ришкан, Россет, Стурдза. Інші, близько 80 прізвищ, на його думку, з’явилися в кінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст. завдяки службі. На цьому наголошував і молдавський історик О. Накко, який поділяв бессарабське боярство на молдавських бояр, управителів маєтків та вихідців з рядів мазил* та рупташів** [7, с. 94].

---

* **Мазили** — землевласники у Молдавському князівстві, після приєднання краю до Росії отримали статус однодворців.

** **Рупташі** — (rupțași *рум.*) у Молдавському князівстві платники податків, які сплачували лише один податок, що мав назву рупта, нащадки місцевого духівництва. Після включення Бессарабії до Росії отримують статус однодворців.

Російська імперія добре розуміла, що сусідство Бессарабії з буржуазною Європою, де на той час вирувала національно-визвольна боротьба, вимагало від царського уряду встановлення “специфічного” і дуже ліберального режиму управління. Даний факт зобов’язував Петербург надати особливого значення цій провінції, яка повинна була стати своєрідною європейською “вітриною” імперії. “Ця область, — писав статс-секретар Міністерства іноземних справ, граф І. Каподістрія, — за бажанням царя повинна в очах мешканців сусідніх країн видаватися місцем благополуччя” [8, с. 216]. Християнське населення, яке знаходилося під османським гнітом, повинно було переконатися в тому, що під скіпетром православної Росії їх життя покращиться з усіх поглядів. Подібною політикою готувався ґрунт для подальших анексій на південному сході Європи.

Особливості історичного розвитку Бессарабії, складний етап співіснування з османською соціально-політичною системою з відповідними наслідками, різноманітність шляхів заселення і освоєння регіону в ХІХ ст. разом з продуманою і гнучкою політикою російської влади зумовили соціально-станову різнобарвність населення та фактично визначили соціальну структуру краю. Формування дворянської верстви краю зазнавало постійних динамічних змін.

Після закінчення війни 1806–1812 рр. російське командування вжило ряд кардинальних заходів щодо встановлення порядку й законності на бессарабських землях, що викликало занепокоєння серед молдавського боярства. Реакція місцевих панівних верств Бессарабії на територіальні зміни була неоднозначною. З одного боку, частина молдавського боярства, довідавшись про укладення миру, висловила свою “необмежену радість” з приводу збільшення території Росії.

З другого — частина молдавських бояр у жовтні 1812 р. висловила свій протест з приводу розчленування Молдови. Автори меморандуму, який був адресований господарю Молдови, намагалися довести, що країна (без Бессарабії) буде не в змозі виконувати свої зобов’язання по відношенню до Порти. Однак далі цієї заяви бояри не пішли [9]. Це пояснюється, з одного боку, побоюванням викликати невдоволення з боку російської влади, а з іншого — бажанням зберегти свій статус. Тому можна вважати, що бессарабська правляча верхівка досить толе-

рантно поставилася до зміни влади в краї. Певним чином вона керувалась бажанням зберегти свій привілейований статус та реалізувати нові економічні та кар'єрні можливості, які відкривало приєднання Бессарабії до Росії.

Вирішуючи питання інкорпорації молдавського боярства до стану російського дворянства, у 1815 р. до Бессарабії було відряджено радника П. П. Свіньїна, який поряд з ознайомленням та описом Бессарабії повинен був зібрати скарги місцевої аристократії та уладнати питання, пов'язані з наданням молдавським боярам статусу дворян Російської імперії. Молдавські бояри і бояринаші*, які претендували на цей статус, повинні були особисто прибути до Кишинєва з документами й доказами про свої права та привілеї — їм потрібно було довести свою приналежність до цього стану.

Питання нобілітації та інкорпорації молдавської еліти до російського дворянського стану стали предметом розгляду створеної у 1816 р. в Кишинєві “Тимчасової комісії для розгляду документів молдавського дворянства”. Деякі молдавські бояри подали до комісії грамоти господаря Костянтина Маврокордато від 1734 року, де було записано, що: “ті бояри, які знаходяться й будуть знаходитися під цією владою, починаючи від великого логофета до третього логофета, як вони самі, так і їх нащадки... після звільнення від служби... назавжди були звільнені від щорічних мазильських податків, й щоб ніхто не турбував їх цією вимогою” [10, с. 16]. Зрозуміло, що ця грамота мало відповідала російським законам про спадкових дворян, тому уряд вирішив дозволити нобілітацію тим молдавським боярам, предки яких і вони самі мали наступні чини: великий логофет, великий ворник, вістернік, хатман, постільник, камораш, ага, спатар, бан, коміс, камінар, пахарник, сардар, стольник, армаш, медельничер, ключер, сулджер, питар, житничер, шатрар, другий логофет, другий постільник, третій логофет. Таким чином, перший список дворянських родин Бессарабії, який поклав початок родовідній книзі бессарабського дворянства, було складено у 1816 р., і включав він 250 прізвищ. Відчуваючи тиск з боку влади та з боку місцевих авторитетних боярських родин, комісія невдовзі припинила свою роботу.

---

* **Бояринаші** — привілейована верства у Молдавському князівстві; при переході до Росії одержали статус особистого дворянства.

Однак, незважаючи на припинення роботи комісії, царський уряд, який був зацікавлений у швидкому заселенні та освоєнні краю, й у подальшому використовував процедуру інкорпорації місцевої знаті до російського дворянства як додатковий привабливий аргумент у здійсненні своїх намірів.

Підтвердженням факту нечисельності дворянства у Бессарабії на початку XIX ст. служать дані про кількісний склад мешканців міст краю. В місті Орґеєв у 1820 р. мешкало 1738 осіб, з яких було 4 боярина, 12 бояринашів, 1 польський шляхтич. У м. Рені мешкало 2 відставних офіцери. Незначною була кількість дворян і в сільській місцевості. Так, у 1827 р. в Ізмаїльському повіті 8 дворян мешкало в селищі Енікей, 6 дворян — в с. Вале-Пержі та 64 дворянина молдавського та сербського походження — в селі Шамайли, що становило приблизно 0,08 % від загальної кількості населення повіту.

Наступним кроком у справі нобілітації та інкорпорації бессарабської еліти до російського дворянства став затверджений 29 квітня 1818 р. Статут управління областю, за яким бессарабським боярам надавалися права російських спадкових дворян, а бояринашам — особистих. Для бояринашів місцева влада встановлювала особливі умови доказів щодо їх приналежності до дворянського стану. Для того щоб довести свою шляхетність, бояринаші, крім документів, які підтверджували наявні привілеї, повинні були надати ще й свідоцтва під присягою не менше 12 осіб тієї ж соціальної групи. Законними визнавалися лише ті документи, на яких були підписи молдавських господарів або печатки вістерії чи дивану. Одночасно з юридичним визнанням уряд спробував відтворити Тимчасову комісію з нобілітації. Однак і цього разу її робота не принесла результатів.

Законодавче визнання статусу місцевої аристократії не привело до завершення процесів інкорпорації бессарабського дворянства до стану російського дворянства у краї. Наприкінці 1819 р. генерал-лейтенант краю Іван Микитович Інзов видав наказ про створення комісії для перевірки приналежності молдавських нобілів до родовитого дворянства. Роботу з упорядкування родовідної книги дворян Бессарабії було продовжено. І хоча всі списки пройшли процедуру попереднього узгодження та були підписані особисто місцевими боярами, деякі приз-

вища, внесені до реєстру, викликали нарікання з боку самих бояр. Протягом наступних років керівництво краю ще декілька разів зверталось до обласного предводителя дворянства з пропозицією остаточно вирішити це питання. Однак місцеві дворяни виявили небажання переглядати вже існуючі списки й створювати нову комісію, пояснюючи це неможливістю подання нових документів щодо власних пільг і прав. Крім цього, уряду стало відомо про те, що в Молдавії виникли спеціалізовані фабрики для виготовлення підробних документів, які давали підстави для отримання дворянства, тому процес нобілітації в Бессарабії було призупинено.

7 травня 1823 р. повноважним намісником Бессарабії було призначено Новоросійського генерал-губернатора графа М. С. Воронцова, при якому чиновником по управлінню Новоросійською губернією та Бессарабською областю було призначено Пилипа Пилиповича Вігеля — працівника Московського архіву Колегії іноземних справ, який залишив досить суперечливі, а іноді й дуже образливі характеристики бессарабського дворянства. Однак з деякими з його зауважень важко не погодитися: “...тільки сім або вісім прізвищ (бессарабського дворянства) походили з молдавських бояр, усі ж інші були слугами бояр до останньої війни, коли примкнули до нашої армії у ролі комісіонерів, постачальників, підрядчиків, шпигунів, фанаріотів, накопичили різними засобами значний капітал і, випросивши собі чини, придбали за безцінок маєтки по ту сторону Пруту” [11, с. 15].

Новий законодавчий акт — “Установи для управління Бессарабською областю”, який було прийнято за генерал-губернатора М. С. Воронцова, знову підтвердив надання бессарабському дворянству всіх прав і привілеїв російського дворянства. За даними губернаторського звіту “Про народонаселення Бессарабської області” за 1828 р., чисельність бессарабських дворян, які були внесені до родовідної книги Бессарабської області, складала 718 осіб, зокрема: помісних — 200, безмаєтних — 159 і особистих — 359 [12, с. 91]. До книги були внесені дворяни, що безперечно довели своє право на дворянський титул походженням або службою предків, а також ті, які вже після 1812 р., придбавши у власність маєтки на території області, були зрівняні в правах із спадковими дворянами. Переважна

більшість бессарабських дворян того часу мешкали у сільській місцевості — 690 проживали і “служили по виборах” у повітах і лише 28 — в містах: Кишиневі — 12, зокрема 1 перебував на коронній (казенній) службі за призначенням (очевидно, на посаді цивільного губернатора), Ізмаїлі — 2, Аккермані — 3, Бендерах — 3, Бельцях — 4 і в Хотині — 4 особи. В той же час, як зазначається у звіті, в містах області мешкало ще 334 дворянина, які не були внесені до родовідних книг Бессарабської області і не перебували на службі (у їх число входили і дворяни інших губерній, що “мешкали тут, не належать до стану бессарабських дворян, а також 681 чиновник, що служить” (таблиця 1).

Таблиця 1

**Дворяни Бессарабської області,
які не були внесені до родовідної книги (1828 р.)**

№№	Назва міста	Дворяни	Чиновники
1.	Кишинів	126	402
2.	Ізмаїл	165	60
3.	Аккерман	13	51
4.	Бендери	23	44
5.	Бельці	4	60
6.	Хотин	3	64

Якщо провести нескладні арифметичні підрахунки, то ми з’ясуємо, що 1828 р. в Бессарабській області налічувалось 1 052 дворянина, ймовірно спадкових, бо вони вже мали чітко визначений статус, і 681 чиновник, які, як правило були представлені особистим дворянством. Тому загальна кількість дворянської спільноти краю на цей час складала 1 733 особи.

Інкорпорація бессарабського дворянства до російської вищої верстви здійснювалась урядом з урахуванням їхнього політичного впливу та майнової диференціації. Молдавське боярство, перейшовши на бік Росії, у 30–50-х роках ХІХ ст. поступово інтегрувалося до російського привілейованого стану, отримавши привілеї та адміністративну владу в обмін на покірність та вірність Російській імперії.

Джерела та література

1. Крупенский Я. Н. Краткий очерк о бессарабском дворянстве. 1812–1912. К столетнему юбилею Бессарабии/ Крупенский А. Н. — СПб., 1912. — 64 с.
2. Водарский Я. Е. Дворянское землевладение в России в XVII — первой половине XIX в. (Размеры и размещение)/ Ярослав Евгеньевич Водарский. — М.: Наука, 1988. — 301 с.; Библиогр. в примеч.: с. 241–248. — (АН СССР, Ин-т истории СССР).
3. Кабузан В. М. Народы России в первой половине XIX в.: численность и этнический состав/ Владимир Максимович Кабузан. — М.: Наука, 1992. — 214 с.; Библиогр. в примеч. в конце глав. — (Рос. акад. наук, Ин-т рос. истории).
4. Каюк Д. Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII — на початку XIX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01/ Каюк Дмитро Григорович. — Дніпропетровськ, 2002. — 230 с.
5. Сурева Н. В. Джерела з історії дворянства Південної України останньої чверті XVIII — першої чверті XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 — “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / Н. В. Сурева. — Запоріжжя, 2004. — 21 с.
6. Надеждин Н. И. Прогулки по Бессарабии / Н. Надеждин // Одесский альманах на 1840 г. — Одесса, 1839. — С. 378–403.
7. Накко А. Очерк гражданского устройства Бессарабской области 1812–1828 гг. / Алексей Накко // Записки Одесского общества истории и древностей. — 1900. — Т. XXII. — С. 102–124.
8. Кассо Л. А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области / Л. Кассо. — М., 1913. — 280 с.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського НАН України. — V. 667. Свиньин. Статистика Бессарабии. Составлена в 1817 г. по поручению военного губернатора Бахметьева. Описание Бессарабии. 1-я часть XIX ст. — Фол., 1 ед. — 199 л.
10. Берг Л. Бессарабия. Страна — люди — хозяйство / Лев Семенович Берг. — Петроград, 1918. — 224 с.
11. Вигель Ф. Ф. Замечания на нынешнее состояние Бессарабии: Писано в окт. 1823 г. / Соч. Ф. Ф. Вигеля. — Москва: Унив. тип., 1892. — 36 с.
12. Абакумова-Забунова Н. В. Русское население городов Бессарабии XIX в. / Абакумова-Забунова Н. В. — Кишинев: Институт межэтнических исследований, 2006. — 519 с. — (Академия Наук Молдовы).

Анотації

Циганенко Л. Ф. Инкорпорация бессарабского боярства в сословие российского дворянства в первой половине XIX в.

Автор исследует процедуру инкорпорации дворянства Бессарабской губернии в сословие российского дворянства в первой половине XIX в., которое, как показано в статье, осуществлялось с учетом их политического влияния и имущественной дифференциации.

Tsiganenko L. F. Incorporation of the Bessarabian boyars into the Russian gentry in the early 19th century.

The author analyzes the procedure of incorporation of the Bessarabian boyars into the Russian gentry in the early 19th century, which, as it is proved in the article, was performed on account of their political impact and property differentiation.

І. М. Чанцов

ДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА ТА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ 1856–1870 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОСІЙСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Міжнародна ситуація після закінчення Кримської війни у 1856 р. позначилась значною активізацією французької східної політики. Послаблення впливу Росії на Балканах, неоднозначність політичного статусу окремих європейських сателітів Туреччини та фактор дипломатичної першості Франції в Європі — все це створювало широкі можливості для просування інтересів Парижу в цьому регіоні. Франція мала намір створити коло прихильних до неї малих держав на Балканському півострові, розраховуючи не тільки на політичні, а й на економічні зиски. Формою реалізації цієї політики була підтримка національно-визвольного руху народів Туреччини. А першим кроком на цьому шляху стала дипломатична боротьба Франції за об'єднання Молдавії та Валахії та утвердження свого впливу у румунській державі.

Поява окремих досліджень політики великих держав на Балканах припадає на початок ХХ ст. — це праці П. Лягорса, Ж. Шамбре, Ф. Бамберга, Г. Генова, Л. Тувенеля, Ф.-Ш. Ру. Сучасні розробки в цій області здійснюють Т. В. Пайкер, Г. К. Пейн. Радянська історіографія вичерпно представила всі